

УДК 159.922

К 17

Наталія КАЛЬКА

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА Я-КОНЦЕПЦІЇ АНДРОГІННИХ ОСОБИСТОСТЕЙ

Стаття містить детальну характеристику особливостей, функцій і джерел формування Я-концепції особистості, а саме з андрогінним типом гендерної ідентичності. Описано теоретичні підходи трактування понять “маскулінність”, “фемінність”, “андрогінність” і запропоновано психологічну характеристику особливостей Я-концепції чоловічого та жіночого андрогінного типу.

***Ключові слова:** самосвідомість, статева самосвідомість, Я-концепція, Я-образ, гендерна ідентичність, особистість, маскулінність, фемінність, андрогінність.*

Постановка проблеми. Останні десятиліття спостерігається дещо викривлене формування та розвиток статевої ідентичності, що все гостріше стає проблемою вікової й педагогічної психології і відповідно вимагає розробки науково обґрунтованих критеріїв психодіагностики особливостей онтогенезу статевої самосвідомості, відслідкування взаємодії природних і соціогенних факторів у транссексуальному формуванні “образу Я”, вироблення засобів психокорекції статевої відповідності.

Також не меншої уваги психолого-педагогічної науки потребує вивчення проблеми взаємозв'язку гендерного і сексуального розвитку особистості, інтегрованості сексуальної сфери в Я-концепцію. Під час інверсії статевого потягу, розвиток Я-концепції, як центрального особистісного утворення, загострює проблему взаємозалежності гендерної та сексуальної поведінки, впливу гендерних стереотипів на особливості формування статевої самосвідомості, маскулінних або фемінних ідеологій суспільства на

індивідуальні цінності тощо. Тому актуальним є вивчення явищ гендерної соціалізації в контексті структурних компонентів статевої ідентифікації, змісту соціостатевих диспозицій, характеристик її статевоповідного “образу Я”, що забезпечує можливість співвіднесення компонентів суб’єктивного світу людини на тому чи тому етапі її вікового розвитку з засвоєнням нею певного діапазону гендерних ролей.

Особливої значущості у сучасному суспільстві набуло поширення “андрогінності” особистості, що часто може трактуватися як “безстатевість” або варіант моделі гендерного континууму. З’ясування детермінант формування андрогінного типу особистості є одним із ключових завдань досліджень і наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовне філософське тлумачення глибинних механізмів розвитку статевоповідного “Я” знаходимо у наукових працях С. Бовуар, Б. Вишеславцева, Т. Говорун [3], М. Еліаде [11], О. Кікінежді [4], К. Мілет, Е. Фромма та інших.

Окремі аспекти явищ гендерної соціалізації особистості розкриті у дослідженнях І. Кона, А. Реана, В. Століна, І. Чеснокової. В. Каганом [5] проаналізовано когнітивні й емоційні аспекти формування гендерних настанов дітей дошкільного віку, адже саме тоді закладається ставлення до самого себе як до представника певної статі.

У контексті статевої ідентифікації, детальний аналіз понять “маскулінність”, “фемінність”, “андрогінність” особистості є предметом наукових пошуків С. Бем [1], Ш. Берна [2], О. Вейнінгера, К. Естес, Ф. Зімбардо, А. Лоуена, С. Фанті, К. Хорні. Чимало чинників формування андрогінності та бісексуальності окреслені у працях відомих сексологів, а саме І. Блоха, В. Джонсона, М. Елліса, А. Кінзі, Р. Колодні, Ф. Крафт-Ебінга, У. Мастерса, А. Моля, А. Фореля, М. Хіршфельда та ін.

Проте у більшості психологічних досліджень [3; 6; 8] недостатньо проаналізовано вплив соціальних, соціокультурних та психологічних факторів на формування і розвиток андрогінної особистості.

Мета статті – теоретичний аналіз психологічних особливостей Я-концепції андрогінної особистості через призму формування її гендерної ідентичності.

Відомо, що продуктом діяльності самосвідомості є Я-концепція й Я-образ. Я-концепцією називають відносно стійку, більш-менш усвідомлену систему уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми.

Я-концепція – цілісний, хоч і не позбавлений внутрішніх суперечностей образ власного “Я”, який є настановою стосовно самого себе і містить такі компоненти: когнітивний – образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості (самоусвідомлення); емоційний – самоповагу, самолюбство; оцінно-вольовий – прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу тощо [2, 34].

Отже, Я-концепція – передумова і наслідок соціальної взаємодії, що визначається соціальним досвідом, формується під впливом різноманітних зовнішніх впливів, які відчуває індивід. Особливо важливими є для нього контакти зі значущими іншими, котрі, по суті, і визначають уявлення індивіда про себе.

Основними функціями Я-концепції є:

1. Забезпечення внутрішньої узгодженості особистості, істотним чинником якої є уявлення та думки про себе. Тому у своїх діях індивід керується самосприйняттям.

2. Визначення характеру інтерпретації життєвого досвіду. Ця функція в поведінці окреслює характер індивідуальної інтерпретації досвіду. Я-концепція діє як внутрішній фільтр, що пропускає через себе інформацію чи затримує її.

3. Джерело настанов і очікувань особистості. Я-концепція визначає прогнози й очікування особистості (впевнена або невпевнена поведінка, завищена або занижена самооцінка).

Кожна з цих настанов може реалізовуватися у трьох аспектах: фізичному, емоційному і соціальному [5].

Отже, Я-концепція визначає, по-перше, як буде діяти індивід у конкретній ситуації, по-друге, як він буде інтерпретувати дії інших, а також очікування індивіда, тобто його уявлення про те, що має відбутися.

Формування Я-концепції починається з періоду усвідомлення власного “Я”, основними джерелами її формування є:

- уявлення про своє тіло (тілесне Я);

- мова – розвиток здатності виражати словами і формувати уявлення про себе й інших людей;
- суб'єктивна інтерпретація зворотного зв'язку від значущих інших про себе;
- ідентифікація з прийнятною моделлю статевої ролі та засвоєння пов'язаних із нею стереотипів (чоловік – жінка);
- система сімейного виховання [4, 53].

Формування уявлень, які відображають засвоєння чоловічої чи жіночої статевої ролі, набуття статевої ідентичності (статевої самосвідомості), уявлення індивіда про себе як представника певної статі порівняно зі статевим еталоном, пов'язані з формуванням психологічної статті. Відповідно до цього відбувається становлення в особистості власної гендерної ідентичності. Її суттєвими характеристиками, що пов'язані з ідентичністю і визначають гендерні особливості особистості, є фемінність і маскулінність [3].

Маскулінність і фемінність – це системи властивостей особистості, що традиційно вважаються чоловічими чи жіночими. Вони визначають відповідність власній психологічній статі, гендерно-рольовим нормам та стереотипам, стилям життя, способам самореалізації, вибору відповідних цінностей, настанов тощо.

Поєднання високого розвитку фемінності та маскулінності в одній людині (незалежно від її статі) дістало назву “андрогінність”, що трактується як особистісна характеристика, непов'язана з порушеннями статевого розвитку, статевої та гендерної ідентичності або статево-рольової орієнтації [1]. Вона передбачає багатий арсенал і гнучкість її гендерно-рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності й інші важливі якості.

Предметом численних наукових досліджень [1; 6; 11] є вивчення природи маскулінності, фемінності, андрогінності, основних детермінант і механізмів їх формування.

Так, американський психолог С. Бем розробила запитальник, що дає змогу вимірювати ступінь, у якій індивіди ідентифікують себе з типово чоловічими чи жіночими формами поведінки або з комбінацією їх і на основі його результатів виокремила вісім статево-рольових типів. Вона запровадила поняття “андрогінний тип” [1].

С. Бем так характеризує статево-рольові типи:

- маскулінні чоловіки (нечутливі, енергійні, честолюбні);
- маскулінні жінки (наділені сильною волею, схильні змагатися з чоловіками і претендувати на їхнє місце у професії, соціумі, сексі);
- фемінні чоловіки (чутливі, цінують людські стосунки і досягнення духу, часто належать до світу мистецтва);
- фемінні жінки (архаїчний тип абсолютно терплячої жінки, що охоче погоджується бути “фоном” у житті близьких людей, характеризуються витримкою, вірністю, відсутністю егоїзму);
- андрогінні чоловіки (поєднують у собі продуктивність і чутливість, часто обираючи гуманні професії лікаря, педагога тощо);
- андрогінні жінки (здатні розв’язувати цілком “чоловічі” завдання, використовуючи жіночі засоби (гнучкість, комунікабельність);
- недиференційовані чоловіки і жінки (часто не вистачає лібідо у широкому значенні слова, вони страждають від нестачі життєвих сил) [1, 89].

Сама С. Бем [1] визнає, що концепція андрогінності далека від реального стану справ, так як перехід особистості до андрогінності вимагає змін не особистісних особливостей, а структури суспільних інститутів. Окрім того, існує небезпека втрати того позитивного, що несе в собі згладжування дихотомії чоловічого-жіночого.

Позитивною стороною концепції андрогінності С. Бем є те, що вона привернула увагу до того факту, що для суспільства однаково привабливими можуть бути як чоловічі, так і жіночі якості.

Хоча творцем теорії андрогінності вважається Сандра Бем, у неї були попередники, зокрема і такий авторитетний, як К. Юнг.

Так, К.Г. Юнг бачив у ідеї єдності двох протилежностей – чоловічого та жіночого – архетиповий образ. Утілення жіночого начала у чоловічому несвідомому (Аніма) та чоловічого у жіночому (Анімус), тобто психологічну бісексуальність він

розглядав як найзначніші архетипи й регулятори поведінки, що виявляють себе найтипівше в деяких снах і фантазіях або в ірраціональності чоловічого почуття і жіночого міркування [10].

Анімус та Аніма, за К. Юнгом, перебувають між індивідуальною свідомістю й колективним несвідомим. Анімус це – втілення чоловічого начала в жіночій підсвідомості, а Аніма – уособлення всіх проявів жіночості у психіці чоловіка. Архетип “Аніма – Анімус” складається з витіснених, непрожитих рис особистості, що містять у собі значні можливості й енергію для повнішої реалізації особистісного потенціалу.

Залишаючись у несвідомому, Аніма й Анімус є багато в чому небезпечними. Усвідомлення ж чоловіком своєї внутрішньої жіночності (Аніми), а жінкою – мужності (Анімуса) приводить до відкриття й інтеграції істинної сутності, що є показником особистісного зростання. Для пояснення психологічної бісексуальності як компенсації та боротьби чоловічого (маскулінного) і жіночого (фемінного) начал, К. Юнг ужив поняття “андрогінність”, трактуючи його через “Аніму” та “Анімус” [10].

У психологічній літературі термін “андрогінність” трактується як “володіння характеристиками обох статей” і використовується для опису гнучкості гендерних ролей [6, 76]. Андрогінними індивідами називають людей, які інтегрують у своїй особистості та поведінці як чоловічі, так і жіночі риси.

Створена С. Бем типологія з чотирьох психологічних типів у межах однієї статі, використовується в психології при характеристиці типів особистості чоловіка та жінки.

Наведемо психологічні характеристики цих типів :

1. Маскулінний (мужній) тип – домінують суто чоловічі риси: активність, сміливість, готовність до ризику, прагнення домінувати, пріоритет сили, миттєва реакція на ситуацію, здатність стримувати почуття, прагнення до незалежності, агресивність.

2. Фемінний (жіночий) тип – навпаки, характеризується суто жіночими властивостями й якостями: пасивність, поступливість, людинолюбство, прагнення допомагати й опікати, ніжність, образливість, розчуленість, наївність, кокетство.

3. Андрогінний тип поєднує в собі властивості двох попередніх типів.

4. Аморфний (безстатевий) тип. Чоловічі та жіночі якості виражені слабо [1].

Останні дослідження [2; 6; 9] показали, що чоловіки і жінки андрогінного типу мають найбільші здатності до емоційного контакту, розуміння проблем інших, саморозкриття. Отже, андрогінний тип є найбільш гармонійним.

Якщо повернутися до вищезгаданої теорії С. Бем, то в її запитальнику виокремлено типово маскулінні та фемінні риси особистості. Типово чоловічими рисами традиційно вважають незалежність, наполегливість, домінантність, агресивність, схильність до ризику, самостійність, впевненість у собі. Маскулінних індивідів загалом відрізняє більша самоповага, а також висока самооцінка у сфері академічних досягнень і власної зовнішності – фізичного Я. Типовими жіночими рисами є поступливість, м'якість, чутливість, сором'язливість, ніжність, сердечність, здатність до співчуття, співпереживання тощо.

Відповідно до побутуючих уявлень, індивід не обов'язково є носієм чітко вираженої психологічної маскулінності чи фемінності. В особистості можуть бути на паритетних засадах представлені істотні риси як маскулінного, так і фемінного типів. Водночас передбачається, що в андрогіна ці риси представлені гармонійно та взаємодоповнюються.

Така гармонійна інтеграція маскулінних і фемінних рис підвищує адаптивні можливості андрогінного типу. Велика м'якість, стійкість у соціальних контактах і відсутність різко виражених домінантно-агресивних тенденцій у спілкуванні ніяк не пов'язані зі зниженням впевненості у собі, а, навпаки, виявляються на тлі збереження високої самоповаги, впевненості у собі та самоприйняття. Доведено [1], що андрогіни не поступаються маскулінному типу рівнем самоповаги загалом та самооцінки академічних досягнень і власної зовнішності (фізичне Я) зокрема.

Результати сучасних психологічних досліджень описують особливості Я-концепції особистостей та особистісних рис відповідно до типів гендерної ідентичності, а саме:

1. Чоловічий маскулінний тип гендерної ідентичності характеризується:

– високими показниками маскулінності і низькими показниками фемінності;

– значущими відмінностями у прояві таких маскулінних характеристик, як агресивність, підозрілість між образами “Я-реальне” й “Я-чоловік”;

– суттєвими відмінностями у вияві таких характеристик, як егоїстичність, підозрілість між образами “Я-чоловік” і “Я-ідеальний чоловік”;

– відсутністю суперечностей за фемінними характеристикам між образами “Я-реальне” і “Я-чоловік”, “Я-чоловік”, “Я-ідеальний чоловік”;

2. Чоловічий андрогінний тип гендерної ідентичності характеризується:

– високими показниками маскулінності та фемінності;

– значущими відмінностями у прояві такої маскулінної характеристики, як агресивність, і фемінної характеристики, як залежність між образами “Я-реальне” і “Я-чоловік”;

– суттєвими відмінностями між образами “Я-чоловік” і “Я-ідеальний чоловік” за маскулінною характеристикою підозрілість;

– відсутністю суперечностей між образами “Я-реальний чоловік” і “Я-ідеальний чоловік” за фемінними характеристиками.

3. Жіночий фемінний тип гендерної ідентичності характеризується:

– низькими показниками маскулінності й високими показниками фемінності;

– значущими відмінностями між образами “Я-реальне” і “Я-жінка” за такими маскулінними характеристиками, як егоїстичність, підозрілість та за фемінною характеристикою – залежність;

– суттєвими відмінностями між образами “Я-жінка” і “Я-ідеальна жінка” за усіма маскулінними характеристиками (авторитарність, егоїстичність, агресивність, підозрілість) і фемінною характеристикою – дружелюбність.

4. Жіночий андрогінний тип гендерної ідентичності характеризується:

– високими показниками маскулінності та фемінності;

– значущими відмінностями між образами “Я-реальне” і “Я-жінка” за такими маскулінними характеристиками, як

егоїстичність і агресивність, і фемінними – підпорядкованість, залежність, дружелюбність;

– суттєвими відмінностями за усіма маскулінними характеристиками (авторитарність, егоїстичність, агресивність, підозрілість) і такими фемінними, як підпорядкованість, альтруїстичність між образами “Я-жінка” і “Я-ідеальна жінка” [9, 10].

Сьогодні стереотипи мужності (маскулінності) та жіночності (фемінності) є менш полярними й однозначними. На зміну статевої поляризації прийшла ідея психологічної андрогінності, тобто поєднання в одній людині, незалежно від її біологічної статі, традиційно жіночних і чоловічих якостей.

Висновок. Особливості статевої ролі ідентифікації та гендерної соціалізації є процесами, які відображають особливості формування особистості за маскулінним, фемінним чи андрогінним типами.

Я-концепція й її структурні компоненти (Я-образ, самооцінка, самоприйняття, самоповага) характеризуються певною специфікою відповідно до типу гендерної ідентичності особистості. Можна виокремити особливості Я-концепції й особистісних якостей у андрогінних чоловіків і жінок. Отже, для чоловічого андрогінного типу характерна відмінність між образами “Я-реальне” і “Я-чоловік” та “Я-чоловік” і “Я-ідеальний чоловік” за окремими характеристиками, відсутність суперечностей між образами “Я-реальний чоловік” і “Я-ідеальний чоловік” за фемінними характеристиками.

Жіночий андрогінний тип гендерної ідентичності характеризується значущими відмінностями між образами “Я-реальне” і “Я-жінка”, “Я-жінка” і “Я-ідеальна жінка”.

Перспективою нашого подальшого дослідження є вивчення особливостей формування андрогінних особистостей відповідно до прояву смисложиттєвих орієнтацій.

Література

1. Бэм С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бэм; пер. с англ. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 336 с.

2. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб. : Прайм – ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
3. Говорун Т.В. Соціалізація статі та сексуальності : [монографія] / Т.В. Говорун. – Тернопіль : Навч. книга Богдан, 2001. – 240 с.
4. Говорун Т.В. Гендерна психологія : навч. посібник / Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. – К. : Академія, 2004. – 308 с.
5. Каган В.Е. Когнитивные и эмоциональные аспекты гендерных установок у детей 3 – 7 лет / В.Е. Каган // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 65 – 69.
6. Клецина И.С. Психология гендерных отношений : Теория и практика / И.С. Клецина. – СПб. : Алетейя, 2004. – 323 с.
7. Кочарян А.С. Метод исследования структурной организации полоролевой сферы личности / А. Кочарян, Е. Фролова, Н. Дармостук // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : “Психологія”. – 2009. – № 857. – Вип. 42. – С. 78 – 84.
8. Крукс Р. Сексуальность / Р. Крукс, К. Баур. – М. : Прайм-Евразнак, 2005. – 438 с.
9. Рымарев Н.Ю. Личностные особенности подростков с различной гендерной идентичностью : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 “Общая психология, психология личности, история психологии” / Н.Ю. Рымарев. – Краснодар : КГУ, 2006. – 31 с.
10. Юнг К.Г. Структура психики и процесс индивидуации / К.Г. Юнг. – М. : Наука, 1996.
11. Элиаде М. Мефистофель и Андрогин / М. Элиаде. – М. : Алетейя, Университетская книга, 1998. – 98 с.

Калька Наталья. Психологическая характеристика Я-концепции андрогинных личностей. В статье подана подробная характеристика особенностей, функций и источников формирования Я-концепции личности, а именно личности с андрогинным типом гендерной идентичности. Описано теоретические подходы в трактовке понятий “маскулинность”, “фемининность”, “андрогинность” и предложено психологическую характеристики особенностей Я-концепции мужского и женского андрогинного типа.

Ключевые слова: самосознание, половое самосознание, Я-концепция, Я-образ, гендерная идентичность, личность, маскулинность, фемининность, андрогинность.

Kalka Natalia. Psychological characteristics of *self-concept of androgynous individuals*. The authors provide detailed description of features, functions and sources of self-concept of the individual, particularly a personality with androgynous type of gender identity. This article describes theoretical approaches to the treatment of the concepts of *masculinity*, *femininity* and *androgyny* and offers psychological characteristics features of self-concept of a male and female androgynous type.

Key words: identity, sexual identity, self-concept, self-image, gender identity, personality, masculinity, femininity, androgyny.